

Nehri Yeniden Akıtmak

100. YILINDA CUMHURİYET VE DİNİ HAYAT

HAFIZA MUHASEBE TAHAYYÜL

EDİTÖR

HİCRET K. TOPRAK

Doç. Dr. Hicret K. TOPRAK

(Ankara, 1980). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2003). Yüksek lisans (2008) ve doktorasını (2017) Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'nda çeşitli görevler üstlendi (2004-2018). 2011-2018 yılları arasında TDV Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (KAGEM) Müdürlüğünü yürüttü.

Diyanet İşleri Başkanlığının kuruluş sürecini din politikaları ekseninde ele alan doktora tezi, *Mihrap Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı* (Küre, 2019) adıyla yayınlandı. 2019 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ) İlahiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak katıldı. 2023 yılında Din Sosyolojisi alanında Doçent unvanı aldı. *İtiraz Tepki Saflaşma: Dini İkaz ve Protesto Hareketleri* (Otto, 2023) adlı kitabıyla TÜBA Ödülü'ne layık görüldü (2024).

İÇİNDEKİLER

BU KİTAPTA	15
-------------------------	-----------

Hicret K. TOPRAK

YAZARLAR	25
-----------------------	-----------

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MANEVÎ VARLIĞI YÜZYILLIK MUHASEBE	31
--	-----------

Mehmet GÖRMEZ

GELENEK İLE YENİLENME GERİLİMİNDE OLUŞAN BİRİKİM VE CUMHURİYET'E KALAN MİRAS	55
---	-----------

Vahdettin IŞIK

Giriş	55
-------------	----

Müslümanların Gündemi	57
-----------------------------	----

Türk Düşüncesinde Üç Tutum	60
----------------------------------	----

Kendi Kalmak (*Tahaffuz*) ve Değişmek (*Tahavvül*)

Geriliminde Yeniden Yapılanma	92
-------------------------------------	----

Cumhuriyet'e Kalan Miras	112
--------------------------------	-----

TÜRKİYE'DE MÜSLÜMANLIĞIN DİNÎ REFERANS DÜNYASI	133
---	------------

Abdulkadir MACÎT

Osmanlı Devleti'nin Muhasebe Dönemi	137
---	-----

Osmanlı Devleti'nin Arayışlar Dönemi	138
--	-----

Osmanlı Modernleşmesi	144
Türkiye Modernleşmesi	145
İslamcı Düşüncenin Türkiye’de Müslümanlığın Dinî Referans Dünyasına Katkıları	156

DİNİ ALANIN TANZİMİ:

DİYANET İŞLERİ RİYASETİNİN 100 YILI 163

Hicret K. TOPRAK

Tek Partili Yıllar ve Dinde Reform Arayışları	167
Demokrat Parti İktidarı ve Ilımlı Laiklik Dönemi	176
Cemaatler, Tarikatlar ve Dinî Rekabet Alanı	180
Ara Dönemlerde Diyanet İşleri Başkanlığı	183
2000’li Yıllardan Günümüze	189
Sonuç Yerine	192

CUMHURİYET’İN İLK YÜZYILINDA

TÜRKİYE’DE DİNÎ HAYAT 199

Vejdi BİLGİN

Dönemler İtibarıyla Türkiye’de Dinî Hayat	201
Zayıflama	201
Toparlanma	213
Canlanma	218
2000 Sonrası	223
Dinî Hayattaki Değişim	226
Değerlendirme ve Sonuç	242

CUMHURİYET’İN KAMUSAL ALANINDA

İSLAM’IN SİYASAL GÖRÜNÜMÜ 255

Ahmet YILDIZ

Giriş	255
Dinin Politik Kamusallaşma Sürecinin Dönemlendirilmesi	258
Tek Parti Dönemi (1923-1945)	258
Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)	261
1960-1980 Arası Dönem	263

12 Eylül Sonrası Dönem (1980-1997)	265
28 Şubat Süreci (1997-2002)	267
AK Parti Dönemi (2002'den Günümüze)	268
Sonuç	274

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA KAMUSALLIK VE SİVİL ALANDA DİNÎ OLUŞUMLAR 277

Mahmut Hakkı AKIN

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum Yapısı ve Din	279
Tek Parti Dönemi'nde Yeni Kamusal Alan ve Sivil Dinî Oluşumlar	285
Kontrol Edilemeyen Toplumsal Değişim ve Dinî Oluşumlar	294
Toplumsal Değişme ve Dinî Sosyalleşmenin Çeşitlenmesi	303
Sonuç	308

DİN EĞİTİMİNİN TANZİMİ 313

Recep KAYMAKCAN

Osmanlı'dan İntikal Eden Din Eğitimi Mirası	314
Cumhuriyet Dönemi'nde Din Eğitiminin Gelişimi	321
Din Dersleri	323
Yüksek Din Öğretimi	327
İmam Hatip Okulları	332
Geleceğe Yönelik Beklentiler	338

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TEVHÎD-İ TEDRİSAT GÖLGESİNDE İLAHİYAT FAKÜLTELERİ 341

Hatice K. ARPAGUŞ

Cumhuriyet Öncesine Genel Bakış	343
Cumhuriyet Dönemi	357
Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi	368
1933 Üniversite Reformu	381
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	387

Yüksek İslâm Enstitüsü	396
İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü	398
Sonuç	405

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA DİNÎ YAYINLAR 419

Yüksel SALMAN

Tarihsel Arka Plan	420
Dinî Yayıncılıkta Tarihî Bir Adım	422
Dinî Yayınların Tarihî Serüveni	424
İlk Dinî Eserler	429
Dönemin Dinî Yayın Hayatına Işık Tutan	
Bazı Yayınlar	430
Uzun Soluklu ve Kapsamlı Bir Dinî Yayın Tecrübesi:	
Diyanet Yayınları	435
Geçiş Dönemi İnsanı Olarak Diyanetin	
Bir Dönemine Damgasını Vuran Sembol Şahsiyet:	
Ahmet Hamdi Akseki	438
Dönemin İz Bırakan Bazı Süreli Yayınları	442
Tercüme Faaliyetleri	445
Diyanet İslam Ansiklopedisi	448
Dinî Yayın Kongreleri ve Yayıncılarla İş Birliği	449
Sonuç	450

KELİMELER SÜNGÜ, DERGİLER MİÇFER TÜRKİYE'DE EDEBÎ MUHİTLER ETRAFINDA İSLAMİ OLUŞUMLAR 455

Yusuf TEMİZCAN

Edebiyat Dergileri Neyi Vaat Ediyordu?	456
Sırât-ı Müstakîm/Sebilürreşâd ve Mehmet Akif	459
Büyük Doğu ve Necip Fazıl	462
Hareket ve Nurettin Topçu	466
Diriliş Düşüncesi ve Sezai Karakoç	470
Edebiyat Dergisi ve Nuri Pakdil	477
Mavera Dergisi	481
Sonuç	484

DİJİTALLEŞME, AĞ TOPLUMU VE DİN 497

Mehmet HABERLİ

Dijitalleşme ve Ağ Toplumu	500
Dijitalleşme ve Din	503
Geleneksel Dinî Otorite Karşısında Online Dinî Otorite	507
Dijital Çağda İslam ve Dinî Hayat	513
Sonuç	515

DİNÎ HAYAT VE GELECEK TAHAYYÜLÜ 521

Necdet SUBAŞI

Kurucu Çerçeve	521
Giriş	529
Gelecek Perspektifi	530
Dinî Durum Haritası	539
Değişimin Dinamikleri	543
Tasfiye ve Tahliye Sonrası	555
Resmî Kurumlar	558
Diyanet İşleri Başkanlığı:	
Resmî Dinî Temsilin Güç Merkezi	558
İmam Hatip Okulları:	
Modern Dinî Eğitimin Yeniden İnşası	560
İlahiyat Fakülteleri: Akademik Dinî Bilginin Yükselişi	562
Kurumlar	563
Cemaat ve Tarikatlar	563
Platformlar ve Sivil Toplum Kuruluşları	569
Siyasi ve Dinî Etkileşimler	573
Ara Dönemler	573
Kemalizm ve Muhafazakâr Bakiye	579
İslamcılık	581
Millî Görüş	585
Devrim Fırtınası: İran, Pakistan Mısır, Afganistan	589
Edebiyat Mahfilleri, Dergiler ve Yayın Dünyası	594
Ak Parti: Dindar Nesil Yetiştirmek	597
Etnik ve Kültürel Dinsellikler: Kürtler ve Aleviler	600
İslami Oluşum ve Hareketler	611

Küresel Etkileşimler	614
Yeni Dünya Düzeni	618
Gülen Hareketi (FETÖ)	621
İçerideki İslamofobi	625
İslam'ın Geleceği ve Türkiye'deki Parametreler	629
Sonuç	634
DİZİN	649

BU KİTAPTA

Cumhuriyet Türkiye’inde dinî hayatın 100 yıllık müktesebatı pek çok açıdan müzakere edilmeyi hak eden bir yoğunluk, gerilim ve arayış sürecinin ürünüdür. Osmanlı geleneksel dinî hayatının Cumhuriyet’e evrimi, beraberinde pek çok tartışmayı da gündeme getirmiştir. Öte yandan 100 yıllık deneyim de dinin farklı süreç ve evrelerde muhatap olduğu gerçeklikler dünyasında yer yer siyasal yer yer de sönümlemeye maruz bırakılmış bir akışa teslim edilmiş gibidir. Laik bir siyaset ve seküler bir özlem ekseninde kurumsallaşan Cumhuriyet’in dine açtığı alanın, birbirinden bağımsız pek çok dinî söylem ve tasavvura geçit verdiği söylenebilir.

Bu kitapta, “hafıza”, “muhasabe” ve “tahayyül” başlığı altında Cumhuriyet’in 100 yıllık birikimi dinî hayat bağlamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede bir yandan Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tevarüs eden hafızanın gücü ve dinamiği, bir yandan da bütün bu süreçlerde gözden geçirilecek müktesebatın gerektirdiği muhasabe, problemin yerleşik bağlamlarının müzakere edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmada bir araya gelen yazarlar, Türkiye’de dinî hayatın farklı veçhelerini, birbirinden ayrı bakış açıları, yöntem ve çözümleme çabalarıyla kaleme almaktadır. Bu kapsamda Osmanlı modernleşme süreçlerinden itibaren Cumhuriyet Türkiye’inde dinî alanın yeniden tanımlanarak düzenlenmesine

yönelik siyasal müdahale ve uygulamalar, toplumsal duyarlılıkların yönetilmesi ve dinsel taleplerin karşılanması bağlamında karşılaşılan sorunlar ve gerilim alanları din odaklı toplumsal eğilimleri harekete geçiren motivasyonlar ekseninde çözümlenmektedir. Ayrıca Türkiye’ye özgü dinî kurumsallaşma pratikleri, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar kat ettiği aşamalar, yeni sorun alanları ve güncel gelişmeler ekseninde farklı bakış açılarıyla değerlendirilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin Manevî Varlığı: Yüzyıllık Muhasebe başlıklı makalesinde Mehmet Görmez, Cumhuriyet’in yüzüncü yılında, bin yıllık manevi varlığımızın radikal değişimlere, Batılılaşma, sekülerleşme ve küreselleşme dalgalarına rağmen nasıl olup da süreklilik kazandığı sorusundan hareket etmektedir. Görmez, “manevi varlık” kavramını tarihsel, felsefi, sosyolojik ve dinî açıdan temellendirilebilecek bir paradigma olarak ele almaktadır. Makalede Cumhuriyet Türkiye’inde dini alana yönelik olarak hayata geçirilen radikal inkılapların maneviyatın kurumsal taşıyıcılarını ortadan kaldırmasına rağmen, onun toplumsal hafızasını tamamen silemediğini, aksine maneviyatın içe çekilerek özel ve gizli alanlarda, bir yeraltı ırmağı gibi varlığını sürdürdüğünü savunmaktadır. Görmez bu çerçevede modern tarih yazımının süreklilikleri görmezden gelen pozitivist anlatısına karşı çıkararak, manevi varlığı tarihsel bir öz değil, sürekli yeniden üretilen, direnen ve akan bir yapı olarak konumlandırmakta ve geleceğe yönelik bir teklif olarak değerlendirmektedir.

Gelenek ve Yenilenme Geriliminde Oluşan Birikim ve Cumhuriyet’e Kalan Miras başlıklı makalesinde Vahdettin Işık, Osmanlı modernleşmesinin siyasal, kültürel ve entelektüel boyutlarını incelemektedir. Batılılaşma meselesinin Osmanlı aydınları arasında hangi tavır ve tutumlar ekseninde ele alındığına odaklanan Işık, “gelenek” ve “yenilenme” gerilimini tar-

tışmaların belirleyici eksenini olarak yorumlamaktadır. Işık, bu dönemde *İslâmî Tecdid hareketi*, *Batıcılık* ve *Te'lifcilik* eğilimlerinin “kendi kalmak” (tahaffuz) ve “değişmek” (tahavvül) uçları arasındaki ana yaklaşımlarını öncü aktörlerin söylemlerinden hareketle çözümlemekte ve Cumhuriyet’e intikal eden birikimin çerçevesini ortaya koymaktadır. Işık'a göre yenilenme ve kendi kalma geriliminde oluşan bu birikim, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de alınan kararlarla yepyeni bir tablonun ortaya çıktığı Cumhuriyet sonrası gelişmelerin hangi vassatta vuku bulduğunu ve nasıl bir değişim geçirdiğini anlamlandırmanın temelini oluşturmaktadır.

Türk(iye) Müslümanlığının Dinî Referans Dünyası başlıklı makalesinde Abdülkadir Macit, dinselliğin başlangıçtan itibaren Müslüman toplumlar için hayatın tüm alanlarında referans kaynağı olarak gösterdiği belirleyici rollerden hareketle bu alanı biçimlendiren belli başlı aktörleri, kurumları ve hareketleri incelemektedir. Macit, Osmanlı modernleşmesinden başlayarak Cumhuriyet Türkiye'sinde İslam'a atfedilen siyasi ve sosyal fonksiyonların hem resmî hem de sivil kanallarını ortaya koyarak Müslüman coğrafyada Türkiye'ye özgü dinî referans dünyasının ana kodlarını çözümlemektedir. İslam medeniyetinin birikimini modern zamanlara taşımaya çalışan resmî ve sivil kanalların çabaları Macit'e göre hem siyasi ve entelektüel hem de toplumsal alanda karşılık üretmeyi başarmış görünmektedir.

Dini Alanın Tanzimi: Diyanet İşleri Riyasetinin 100 Yıllı başlıklı makalesinde Hicret K. Toprak, Cumhuriyet Türkiye'sinde dinî kurumsallaşmanın seyrini tarihsel ve sosyolojik bir perspektifle analiz etmektedir. Diyanet İşleri Riyasetinin, erken Cumhuriyet Dönemi'nde laiklik eksenli otoriter kontrol mekanizmaları tarafından biçimlendirilmiş olduğuna dikkat çeken Toprak, çok partili döneme geçişle birlikte toplum-

sal talepler doğrultusunda din eğitimi ve hizmetlerinde ılımlı bir esneme yaşansa da ara dönemlerdeki askerî müdahalelerin, kurumun devlet ideolojisine bağlılığını güçlendirdiğini savunmaktadır. Toprak'a göre, 2000'li yıllarda AK Parti iktidarıyla kurumun etki alanının genişlemesine ve Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması gibi sembolik adımlar atılmasına rağmen, kurumun yapısal sorunları devam etmiş, ayrıca FE-TÖ gibi istismar odaklı yapılar ve İslamofobi gibi küresel sorunlar dinî hayatın akışını bir hayli zorlaştırmıştır. Böylece devlet ile toplum arasında denge kurma çabasının; toplumsal meşruiyet krizleri, dijitalleşmenin dönüştürücü etkileri ve küresel tehditlerle birleştiği günümüz koşullarında, Diyanet İşleri Başkanlığının toplumsal gerçekliklere ne ölçüde karşılık verebildiğine dair derinlikli ve çok boyutlu eleştirel değerlendirmeye kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Vejdi Bilgin, *Cumhuriyetin İlk Yüzyılında Türkiye'de Dinî Hayat* başlıklı makalesinde modern çağın ortaya çıkardığı gelişmelerin dinî hayatın belli başlı unsurları üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinde dinî hayatın dönüşümünü ele alan Bilgin, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından 1940'lı yılların ikinci yarısına kadar "Zayıflama", 1940'lı yılların ikinci yarısından 1980'li yıllara kadar "Toparlanma", 1980'li yıllardan 2000'li yıllara kadar "Canlanma" ve "2000 sonrası" dönem olmak üzere dinî hayatı başlıca dört döneme ayırarak incelemektedir. Farklı dönemlerde yapılan dinî hayat araştırmalarının verilerini kronolojik olarak karşılaştıran Bilgin, ibadet hayatı ve halk inançlarıyla ilgili parametrelerin dönüşümünü analiz etmekte ve Türkiye'de dönemsel olarak iniş ve çıkış gösteren çeşitli eğilimler olsa da asıl etkin olan dindarlık modelinin "kurumsal dindarlık" olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Cumhuriyetin Kamusal Alanında İslam'ın Siyasal Görünümü başlıklı makalesinde Ahmet Yıldız, dinin kamusal gö-

rünürlüğü ile laiklik ilkesi arasındaki gerilimli ilişkiyi tarihsel bir perspektifle analiz etmektedir. Yazar, erken Cumhuriyet Dönemi'nde otoriter bir batılılaşma politikası doğrultusunda yürütülen “topyekûn sekülerleşme” süreciyle birlikte İslam'ın görünürlüğünün sınırlandırıldığını, ancak aynı zamanda araçsal bir kültürel kod olarak da konumlandırıldığını ortaya koymaktadır. Çok partili hayata geçişle birlikte kamusal alanın çoğulculaşmış ve halkın dinî taleplerine daha açık hâle geldiğini vurgulayan Yıldız, bu süreçte toplumsal beklenti ve yönelimlerin İslami siyaseti giderek daha görünür ve etkili bir aktöre dönüştürdüğüne dikkat çekmektedir. Makalede, çok partili siyaseti hayata geçiş, 28 Şubat süreci ve AK Parti dönemi gibi kritik eşikler üzerinden dinin siyasal alandaki dönüşen rolü ve devlet otoritesiyle kurduğu ilişkiler ele alınmaktadır.

Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Kamusalık ve Sivil Alanda Dinî Oluşumlar başlıklı makalesinde Mahmut Hakkı Akın, Türkiye'de din ve toplum ilişkisini halk katında süregelen dinî hareketlilik açısından ele almaktadır. Akın, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte dinin, toplumsal kimliğin ve kültürel çeşitliliğin temel taşıyıcısı iken, modernleşme sürecinde eski ile yeni arasında gerilimli bir kültürel mesafeye yol açtığına dikkat çekmektedir. Akın'a göre dinin Tek Parti Dönemi'nde katı laiklik politikalarıyla kamusal alandan dışlanarak bireysel alana sıkıştırılmaya çalışılması, geleneksel dinî yapıların sürekliliğini kırmıştır. Ancak çok partili döneme geçiş, kentleşme ve iç göçle birlikte kamusal alanın çoğulculaşmasını sağlayarak dinî cemaatlerin yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır. Akın, özellikle 1950'lerden itibaren Kur'an kursları, dernekler ve 2000'lerde dijital platformlar aracılığıyla dinî sosyalleşmenin yeni formlar kazandığını, dinin tarihsel gerilimlere rağmen toplumsal bir kurum olarak sivil alanda çeşitlenerek ve güçlenerek varlığını sürdürdüğünü savunmaktadır.

Din Eğitiminin Tanzimi başlıklı makalesinde Recep Kaymakcan, örgün eğitimin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla yeniden yapılandırılmasından başlayarak günümüze kadar din dersleri, imam-hatip okulları ve yüksek din öğretimi konularını ele almaktadır. Kaymakcan, Osmanlı'dan intikal eden din eğitimi mirasının Cumhuriyet Dönemi'nde hangi önceliklere bağlı olarak dönüştürüldüğünü incelemekte ve örgün eğitim müfredatında İslam'ın kitabî yorumunun ön plana çıkarıldığı, halk dindarlığını ifade eden popüler İslam'ın ise büyük ölçüde dışlandığı belirleyici aşamaları ortaya koymaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca din eğitimi politikalarında yaşanan gelişmelerin dinî hayat üzerindeki etkilerini nicel araştırma bulgularından hareketle yorumlayan Kaymakcan, günümüzde örgün ve yaygın eğitimde genişleyen erişim olanaklarına rağmen nitelik ve gelecek perspektifi açısından artan beklentiler ve sorun alanlarına dikkat çekmektedir.

Hatice K. Arpağuş'un *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Tevhîd-i Tedrisat Gölgesinde İlahiyat Fakülteleri* başlıklı makalesi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yüksek din öğretiminin serencamını incelemektedir. Yazar, Osmanlı'da medreselerin yüksek din eğitimi geleneğinin Tanzimat'la birlikte ikili bir eğitim yapısına dönüştüğünü, ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nde Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin kuruluşuyla esasen eğitimde birliğin sağlanmış olduğunu savunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise din eğitimi devlet kontrolüne alınmış ve otokratik laiklik politikalarıyla biçimlendirilmiştir. Arpağuş'a göre ilahiyat fakülteleri ve yüksek İslâm enstitüleri de bu çerçevede devletin ideolojik öncelikleri doğrultusunda kurulmuş, her ikisi de müfredat ve statü açısından çeşitli zorluklar ve kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Makalesinde medrese geleneğinden bilinçli bir şekilde uzaklaşan Cumhuriyet tecrübesinin din eğitimi konusunda izlediği

tartışma zemini olarak da işlev gösterdiğini örnekleriyle ortaya koymaktadır.

Dijitalleşme, Ağ Toplumu ve Din başlıklı makalesinde Mehmet Haberli, dijital iletişim teknolojilerinin toplumsal yapıyı ve dinî alanı dönüştürme biçimlerini incelemektedir. Haberli, makalesinde medya ve dijitalleşmenin bireysel deneyimden kurumsal yapılara kadar sosyal hayatın her alanına nüfuz ettiğini, bunun da dinî bilgi üretimi, otorite yapıları ve ibadet pratiklerinde köklü değişimlere yol açtığını öne sürmektedir. Dijitalleşme ile geleneksel dinî otoritelerin zayıfladığını, bireysel dindarlığın ve çevrim içi dinî etkileşimin öne çıktığını belirten Haberli, dinin dijital çağda yalnızca geleneksel yapılara uyum sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda kendine özgü yeni biçimler geliştirdiğini ve bu durumun kalıcı sosyo-kültürel dönüşümler doğurduğunu ileri sürmektedir.

Necdet Subaşı'nın *Dinî Hayat ve Gelecek Tahayyülü* başlıklı makalesi ise dinî hayatın dönüşümü konusunda hem sosyal bilimlerin analitik araçlarını hem de İslami düşüncenin içsel perspektiflerini dikkate alan yeni bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'de İslam'ın geleceğini şekillendiren demografik, sosyo-ekonomik ve küresel faktörlere de odaklanan Subaşı, dinî hayatın hem süreklilik hem de değişim içindeki çok katmanlı yapısını, devletin düzenleyici rolü ile bireylerin öznel inanç arayışları arasındaki gerilim üzerinden irdelemektedir. Subaşı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreçte laiklik politikalarının, eğitim reformlarının ve çok partili hayata geçişin dinî pratikler üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz ederken gelenekselci, modernist, muhafazakâr ve İslamcı gibi kavramların Türkiye bağlamındaki dönüşümünü ve bu kimliklerin moderniteyle kurdukları stratejik ilişkileri de incelemektedir. Makalede ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi sonrası dinî cemaatlerin yeniden konumlanması, genç kuşaklarda bi-

reyselleşen dindarlık eğilimleri ve dijital platformların dinî söylemi dönüştürme gücü gibi güncel dinamikler de örneklerle ele alınmaktadır.

Bu kitapta yer alan ve Cumhuriyet Türkiye'sinde dinî hayatın 100 yıllık serüvenini çok boyutlu bir şekilde ele alan makaleler, siyasal, toplumsal ve kültürel alanda yaşanan dönüşümleri, laiklik politikalarının ürettiği gerilimleri ve sivil alanda dinî oluşumları derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye'ye özgü dinî hayatın karmaşık ve çok katmanlı yapısını anlamaya yönelik disiplinler arası bir çerçeve sunarak dinin gündelik hayatta karşılık bulan söylemlerini ve bu tezahürlerin toplumsal dinamiklere etkilerini çözümlemeyi hedeflemektedir.

İslam Düşünce Enstitüsü'nün öncülüğünde hazırlanan ve her bir yazarın kıymetli katkılarıyla şekillenen bu eserin, Türkiye'de dini hayatın belli başlı temsillerini, siyasal ve sosyal tezahürlerini ve bu tezahürlerin dini hayata yansımalarını derinlemesine ele alacak yeni araştırmalara ilham vermesini temenni ederim.

Hicret K. TOPRAK
Ankara, 22 Kasım 2025